

Termeni care denumesc jertfa euharistică în creștinism

O apropiere etimologică de cazul cuvintelor din limbile clasice indo-europene și a corespondenților românești

Terminology for the Eucharistic Sacrifice in Christianity: An Etymological Approach to the Case
of Words from Classical Indo-European Languages and Romanian Correspondents

Marian BOTA

„Babeș Bolyai” University, Cluj-Napoca

Abstract *The present study focuses on the terminology employed to refer to the Eucharistic Sacrifice within Christianity. Specifically, it undertakes a detailed analysis of the terms originating from Ancient Greek and Latin, alongside their Romanian counterparts. This exploration is grounded in an etymological approach, supported by comparative method. The objective is to elucidate the "parental" connection that exists between the Classical Languages and the Romanian Eucharistic terminology. It begins with an introductory section that provides a comprehensive overview of Linguistics. The introduction is crafted to ensure that the discourse and research remain firmly anchored in the same field.*

Keywords: *Divine Liturgy; Mass; Eucharistic Terms; Breaking of Bread; Lord's Supper; Etymology, Romanian*

Definire. Limitele, justificarea și obiectivul demersului

În anul 2002 apărea la editura *Curtea Veche*, în traducerea lui Elena Neculcea, cartea *Si je m'écoutais je m'entendrais*¹ a psihosociologului de origine franceză Jacques Salomé (n. 1935), în colaborare cu Sylvie Galland, directoarea Centrului de Psihoterapie pentru copii a spitalului din Lausanne, Elveția. Versiunea românească făcea parte din colecția *Cărți cheie*, inițiată și coordonată de Iren Arsene. În accepțiune primară, *cheia* deschide și scoate la iveală ceva tănuit ori oferă posibilitatea pătrunderii într-un spațiu privilegiat, precum căminul conjugal ori încăperile de tip seif. Cu sens figurativ, *cheia* este un „trebuie” necesar pentru înțelegerea prin mijloace cognitive a unei realități codificate înadins ori greu de pătruns prin natură. În ambele cazuri, *cheia* este esențială. Făcând uz de înțelesurile cuvântului, presupunem că directorul general al editurii *Curtea Veche* intenționa să ofere o serie de cărți fundamentale cititorului de la începutul mileniului al treilea. Nu cunoaștem cât de esențială este pentru omul contemporan lucrarea lui Salomé însă, pentru noi, titlul constituie cheia de „imersiune” în subiectul pe care îl abordăm.

¹ Jacques Salomé, Sylvie Galland, *Dacă m-aș asculta, m-aș înțelege* (Cărți cheie 37), traducere de Elena Neculcea, Curtea Veche, București, 2002.

„Terminology for the Eucharistic Sacrifice in Christianity: An Etymological Approach to the Case of Words from Classical Indo-European Languages and Romanian Correspondents”, *Astra Salvensis*, XII (2024), No. 23, p. 36-45.

Dacă m-aș asculta, m-aș înțelege. Pentru ființa umană și pentru creația însuflețită, *a asculta* este un verb privilegiat. Alături de *a vedea*, *a miroși* și *a pipăi*, se înscrie în lista acțiunilor care procură individului cunoaștere. Aceasta este necesară pentru dezvoltare ori pentru supraviețuire, deci verbele în cauză fac trimitere la acțiuni esențiale care intermediază esențialul. Ignoranța nu este recomandată. Animalele o evită, lucru evident din manifestările lor excepționale, precum ciulirea urechilor ori adulecarea urmelor. O evită și omul, motiv pentru care, de-a lungul secolelor, a depozitat cunoașterea dobândită în tradiție, în cărți, în edificii și în multe alte creații. Astfel, cunoașterea a ajuns să fie „supraviețuire”. Printre cărțile de căpătâi se numără și dicționarele explicative. Așa se face că, adeseori, *a vedea definiția unui cuvânt* înseamnă și *a înțelege* fragmentul lecturat. Pentru o mai bună înțelegere a lucrării de față, cu riscul de a lungi demersul, ne-am propus să definim domeniul în care încercăm să încadrăm abordarea.

Substantivul românesc *definire* este identic cu etimonul latin al cuvântului *definiție*. În alcătuirea sa, la cuvântul *finire* se adaugă prefixul *de*. *Finio* înseamnă *a mărgini* / *a sfârși*², de unde și *to finish* în limba engleză ori *finir* în limba franceză. Prefixul are accepțiune intensivă și denotă deplinătatea acțiunii³. Așadar, *a defini* înseamnă a stabili întru totul limitele a ceva. În cazul nostru, prin acest demers „propedeutic” încercăm să stabilim limitele în care subiectul ales urmează a fi dezvoltat, dar și aria restrânsă a înțeleșurilor pe care le comportă termenii folosiți.

În opinia lui Eugeniu Coșeriu (1921-2002), *Lingvistică*⁴, cunoscută și ca *știință a limbajului*, *glotologie* ori *glosologie*, pe alocuri chiar și *filologie*, *filologie comparată* ori *gramatică comparată*, însă într-un mod defectuos, este „știința care studiază din toate punctele de vedere posibile *limbajul uman* articulat, în general și în formele sale specifice de realizare, adică în *actele lingvistice* și în sistemele de izoglose care, tradițional sau convențional, se numesc *limbi*”⁵. În pofida definiții, deci a delimitării de alte științe, termeni precum *lingvist* ori *lingvistică* continuă să fie supuși unei serii de întrebări confuze. Lingvistica este adeseori confundată cu cunoașterea practică a limbilor, astfel că lingviștii sunt asociați în mod absolut poligloților. Cu toate acestea, în preocupările pe care le au lingviștii, ei nu folosesc limbile ca instrumente, ci le abordează ca fenomene. În acest context, întrebări

² *Dicționar Latin-Român*, Editura Științifică, București, 1962, p. 295.

³ *Online Etymology Dictionary*, <https://www.etymonline.com/word/definition>, accesat la data de 11.05.2024.

⁴ fr. *linguistique*, *science du langage*, ital. *linguistica*, *glottologia*, germ. *Sprachwissenschaft*, engl. *linguistics*

⁵ Eugeniu Coșeriu, *Introducere în Lingvistică*, trad. Elena Ardeleanu, Eugenia Bojoga, Echinoc, Cluj, 1999, p. 12.

precum *câte limbi cunoaște un lingvist* sunt nepotrivite și ar trebui, mai degrabă, înlocuite cu *câte limbi studiază un lingvist*⁶.

Prin urmare, *lingvistica* este știința care studiază limbile, iar persoana care se angajează în acest demers științific se numește *lingvist*. Deși în cele mai multe cazuri lingviștii sunt poliglofi, această aptitudine nu este obligatorie⁷. Prin studiul specific, aceștia ajung să cunoască *cum funcționează* limba, *cum este întrebuințată* limba, *cum se schimbă și se conservă* limba. O altă confuzie privește „sinonimia” dintre lingvistică și filologie. Cele două domenii nu sunt echivalente. Cea din urmă are în vedere critica textelor și este „știința tuturor informațiilor care se deduc din texte”. Filologul lucrează, în cele din urmă, cu informații de ordin cultural, social, familial, economic, politic, religios etc., dar lingvistul se oprește la nivelul actului lingvistic și lucrează cu fenomenele lingvistice. Aceasta nu înseamnă că între cele două domenii nu există o legătură. Ele sunt complementare și auxiliare una alteia, deci „așa cum filologul trebuie să fie întrucâtva lingvist, este necesar ca și lingvistul să fie puțin filolog”⁸.

Lingvistica este împărțită în mai multe discipline ori domenii de cercetare. *Fonetica* studiază, în formulare coșeriană, „aspectul de «voce» al limbaajului, sunetele lui”⁹, deci se ocupă cu sunetele vorbirii. Din moment ce în unele limbi, precum engleza, există o discrepanță între pronunție și grupurile de litere asociate, care fiecare în parte prezintă un sunet specific și alăturate un altul, s-a recurs la crearea de alfabet fonetic, dintre care cel mai cunoscut este IPA (International Phonetical Alphabet)¹⁰. Similară foneticii este *fonologia*, care se ocupă cu modul în care sunetele sunt organizate, deci cu „sistemele de sunete”. În deosebirea lor, Eugen Muntean sesizează că prima este o disciplină empirică, iar cea de-a doua una teoretică. *Gramatica* însumează cercetarea formelor lingvistice și a structurilor sintactice¹¹, fapt pentru care în unele lucrări întâlnim *morfologia și sintaxa* ca discipline de sine stătătoare¹². *Semantica* este „știința despre semnificație”¹³, deci se pleacă asupra înțeleșurilor unităților lingvistice. Lingvistica prezintă discipline semantice, printre care *lexicografia* – „abordarea sistematică, descriptivă și taxonomică a lexicului unei/unor limbi”¹⁴ și *etimologia*, care „studiază istoria cuvintelor, adică modificările de formă și de semnificat pe care cuvintele le

⁶ Eugeniu Coșeriu, *Introducere în Lingvistică*, p. 13.

⁷ Steve Brown, Salvatore Attardo, Cynthia Vigliotti, *Understanding Language Structure, Interaction, and Variation: An Introduction to Applied Linguistics and Sociolinguistics for Nonspecialists*, The University of Michigan Press, Michigan, 2014, p. 1.

⁸ Eugeniu Coșeriu, *Introducere în Lingvistică*, pp. 12-15.

⁹ *Ibidem*, p. 94.

¹⁰ Delia Masaitiene, *Introduction into Linguistics: A Teaching Guide*, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas, 2009, p. 12.

¹¹ Eugen Munteanu, *Introducere în Lingvistică*, Polirom, Iași, 2005, p. 20

¹² Steve Brown, Salvatore Attardo, Cynthia Vigliotti, *Understanding Language Structure, Interaction, and Variation*, p. 3.

¹³ Eugeniu Coșeriu, *Introducere în Lingvistică*, p. 18.

¹⁴ Eugen Munteanu, *Introducere în Lingvistică*, pp. 21-22.

„Terminology for the Eucharistic Sacrifice in Christianity: An Etymological Approach to the Case of Words from Classical Indo-European Languages and Romanian Correspondents”, *Astra Salvensis*, XII (2024), No. 23, p. 36-45.

înregistrează de-a lungul timpului”¹⁵. Intersectarea lingvisticii cu alte științe a dus la nașterea unor noi domenii de cercetare. Amintim în trecut de *sociolingvistică*, *psibolingvistică*, *lingvistică antropologică*, *lingvistică istorică*, *neurolingvistică*, *pragmatica lingvistică* și *paleolingvistică*.

În lucrarea de față vom încerca o abordare etimologică pentru termenii aleși. Chiar și această afirmație, care rezumă intenția noastră, cere definirea cuvântului *termen*. Lumea cuprinde în sine un număr incalculabil de *obiecte*¹⁶, clasificate în *obiecte concrete* (e.g. cărțile, telefoanele) și *obiecte abstracte* (e.g. societatea, sănătatea). Obiectele prezintă, la rândul lor, diverse proprietăți care, fiind abstractizate de mintea omului, devin *caracteristici*. Asamblarea acestor caracteristici formează *conceptul*, o unitate a gândirii. Conceptele pot fi *concepte individuale* (e.g. România, lelea) și *concepte generale* (e.g. țară, floare). Astfel, raportându-ne la concept, *definițiile* sunt enunțuri care descriu conceptul, iar *termenii* sunt cuvinte ori expresii folosite pentru a ne referi la concept.¹⁷ Revenind asupra obiectivului nostru, vom încerca o abordare etimologică a cuvintelor și a expresiilor care denumesc jertfa euharistică în creștinism.

Identificarea termenilor și analiza etimologică

Încă de la începutul analizei noastre trebuie să ne ocupăm de substantivul *liturghie*, alături de forma sa adjectivală, *liturgic*. În mediul academic occidental, dar și în rândurile practicantilor din același spațiu geografic, prezintă un înțeles diferit față de cel pe care îl are în spațiul ortodox. La alcătuirea termenului contribuie două cuvinte: *λαός* și *ἔργον*. Primul cuvânt înseamnă *popor*, dar comportă și accepțiuni militare. În dialectul ionic are forma *ληός*, iar în cel atic-ionic *λεός*. La origini ar fi prezentat un digamma - *λα(ϕ)ός*, de unde înrudirea cu *labh* (hitită) – *campanie* și *láech* (irlandeza veche) – *războinic*. Aceste legături justifică nuanțele militare ale cuvântului grecesc. Indiferent de înțeles, se prea poate ca originea să fie în proto-indo-europeanul **leb₂-up*, unde particula **leb₂* desemnează acțiunile armate¹⁸. Al doilea cuvânt înseamnă *lucrare*. Ca și precedentul, prezenta un digamma, doar că în forma sa indo-europeană, unde sigma final este elidat: *ϕerg(om)*. În dialectul doric, cu variația sa eleană, se păstrează litera arhaică. Astfel, întâlnim forma *ϕέργον*, respectiv *ϕάργον*.

¹⁵ Eugeniu Coșeriu, *Introducere în Lingvistică*, p. 95.

¹⁶ Nu doar în accepțiune materială, ci și ca „elemente asupra căreia e îndreptată activitatea intelectuală a omului” ori „conținutul asupra căruia se îndreaptă cunoașterea”, *dexonline*, <https://dexonline.ro/definitie/obiect> (11.05.2024).

¹⁷ În expunerea noastră despre *termeni* am rezumat introducerea din HEIDI SUONUUTI, *Guide to Terminology*, Tekniikan Sanastokeskus, Helsinki, 2001, p. 12.

¹⁸ Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, vol. 1 (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 10/1), ediție de Alexander LUBOTSKY, Brill, Leiden, 2010, pp. 832-833.

Din forma indo-europeană ia naștere și englezescul *work*, urmând linia evolutivă *ferg* (indo-europeană) – *weorc* (engleza veche) – *work* (engleza modernă). În armeană veche avem echivalentul *գործ* (*gorc*), în care digamma s-a consonizat¹⁹.

Înainte de „creionarea” cuvântului *liturghie*, apare *liturgul*, cel care înfăptuiește liturghia: *λειτ-φουζιονεάζ* cu *-ουργός*, de unde *λειτουργός*, iar mai pe urmă *λειτουργία*. În cele din urmă, liturgul este cel care realizează *lucrarea poporului*. Înainte de creștinism, termenul și derivatele sale aveau un înțeles exclusiv profan, lipsit de tangențialitate cu domeniul sacral. Odată cu traducerea Scripturilor iudaice în greacă, deci cu apariția *Septuagintei* (LXX), termenul începe să fie asociat cultului religios (e.g. *Ieșirea* 30, 20, *Numerii* 18, 6, *I Paralipomena* 9, 13).

În Noul Testament această asociere este dezvoltată și prelucrată așa încât să corespundă viziunii creștine (e.g. *Luca* 1, 23, *Evrei* 9, 21, *Fapte* 13, 2, *Evrei* 8, 2, 6). Hristos devine *liturgul*, iar cultul pe care acesta îl inițiază *liturghia*. Până în secolul IV, liturghia desemna întregul cult divin. Pentru creștinii din Occident, cuvântul comportă același înțeles și astăzi, trimitând la cultul divin public. Lat. *liturgia*, fr. *liturgie*, engl. *liturgy* numesc această realitate. Din secolul V însă înțelesul termenului se restrânge la acela de *jertfă euharistică*²⁰, sensul cu care creștinii ortodocși îl întrebuințează. Cu toate acestea, limba română păstrează ambele înțelesuri. Pe filieră grecească, *Liturghia* este slujba euharistică, și, pe filieră latină, *liturgia* este orice slujbă publică (e.g. *Liturgia orelor*). În mediul academic, pentru a nu produce confuzie, slujba euharistică este numită *Sfânta Liturghie*, *Dumnezeiasca Liturghie* ori *Liturghia euharistică*. În lucrarea de față, pentru substantivul *liturghie*, cât și pentru adjectivul *liturgic* păstrăm accepțiunea stric euharistică.

Petru Pruteanu, în lucrarea sa *Liturghia ortodoxă: istorie și actualitate*, face un inventar al denumirilor pe care le-a avut de-a lungul secolelor slujba cea mai însemnată și mai emblematică a creștinismului²¹. Prima, întâlnită îndeosebi în cartea *Faptele Apostolilor*, este *κλάσις του άρτου*, în română **frângerea pâinii** (*Fapte* 2, 42, 46; 20, 7). *Κλάω* înseamnă *a frânge*, deci *κλάσις* este *frângere*. Sistemul verbal în care se încadrează verbul se bazează pe **kla(s)-* și poate să fie rezultatul unor dezvoltări analogice. Prezintă rădăcină indo-europeană, *kelh₂ – a lovi*, în care își au originea cuvinte precum *kálti* (lituaniană), *kalt* (letonă) – *a lovi*, *klati* (slavona veche bisericească) – *a ucide*, *kolót* (rusă) – *a înjunghia*. Nu se cunoaște modul în care aceste forme au derivat din *kelh₂*.²² *Άρτου* este forma de genitiv a lui *άρτος*. Etimologia sa nu este cunoscută. Legătura cu *άρ-* este improbabilă. Vittore Pisani

¹⁹ Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, p. 450.

²⁰ Petru Pruteanu, *Liturghia ortodoxă: istorie și actualitate*, ediția a doua, București, Sophia, 2013, p. 13.

²¹ Petru Pruteanu, *Liturghia ortodoxă*, p. 12.

²² Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, pp. 710-711.

„Terminology for the Eucharistic Sacrifice in Christianity: An Etymological Approach to the Case of Words from Classical Indo-European Languages and Romanian Correspondents”, *Astra Salvensis*, XII (2024), No. 23, p. 36-45.

(1899-1990) vede în cuvânt un împrumut și un derivat din iranianul *arta* (ro. *făină*), dar este puțin probabil deoarece cuvântul este atestat în miceniană. Întâlnim forme similare cu același înțeles în bască (*arto*) și spaniola veche (*artal*)²³. În *Vulgata*, *fractio panis* este echivalentul latin al termenului. *Fractio* provine din verbul proto-italic *frango*, căruia i se adaugă terminația *-tio*. La rândul său, *frango* provine din verbul proto-indo-european **bʰreg-*, de unde și identitatea de sens dintre *fractio* și *brikan* din gotică ori *brehnan* din germana veche²⁴. Forma de prezent infinitiv, diateza activă, a lui *frango* este etimonul românescului *frângere*. Legătura lui *panis* cu *pastillus* (ro. *plăcintă*, *prăjitură*) sugerează că acesta derivă din proto-italicul **past-ni*, care își are originea în proto-indo-europeanul **peh₂-* (ro. *a paște*). Într-o altă încercare de identificare a provenienței, *panis* este pus în legătură cu iranianul *panicum*, însă probabilitatea este mai mică. Din cuvântul latinesc provine românescul *pâine*²⁵.

În *Prima Epistolă către Corinteni* a Sfântului Apostol Pavel identificăm următorii doi termeni de care ne vom ocupa. Primul este *Κυριακὸν δεῖπνον* (*I Corinteni* 10, 21; 11, 20), în latină *mensae Domini*, iar în română ***cina Domnului***. *Κυριακὸν* este formă flexionară a lui *κύριος*, care înseamnă *domn*, *stăpânitor*. Variații în formă sunt în greaca koine (*κύρις*, *κῆρις*) și greacă eolică (*κύριος*). Originea cuvântului o găsim în indo-europeanul **keuh₁-* (ro. *a se întinde*, *a fi puternic*, *a biru*), din care provine *κύριος* (ro. *supremație*) și căruia, dacă i se adaugă sufixul *-ios*, formează cuvântul cu pricina. Alte derivate sunt *sūra-* (sancrită), *sūra-* (avestană), *curadh* (irlandeză) – *erou* și *canr* (galeză) – *gigant*.²⁶ Din aceeași rădăcină indo-proto-europeană avem englezescul *church* pentru *biserică*: **keuh₁-* - *κύριος* – *κυριακή* - *kirika* (proto-germană) – *cirice/circe* (engleza veche) – *church* (engleză). *Kirika* este cuvântul-sursă și pentru *kirika* (saxona veche), *kirkja* (norvegiana veche), *zerke* (friziana veche), *kerke* (olandeză medievală), *kerk* (olandeză), *kirche* (germană)²⁷. *Δεῖπνον* înseamnă în limba română *masă*, cu sensul de *cină*. Nu cunoaștem etimologia. Edzard Furnée (1926-2007) presupune că derivă din *δάπτω* (ro. *a mânca*), înrudit cu *daps* (ro. *masă*, *banchet* cu dimensiuni religioase) și *damnum* (ro. *vătămare*) din latină.²⁸ Friedrich Kluge (1856-1926) îl compară cu proto-germanul **tēwō* (ro. *a aranja masa*),

²³ *Ibidem*, p. 143.

²⁴ Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, vol. 7, Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series, ediție de Alexander Lubotsky, Brill, Leiden, 2008, p. 239

²⁵ Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin*, p. 443.

²⁶ Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, pp. 806-807.

²⁷ *Online Etymology Dictionary*, https://www.etymonline.com/word/Kyrie%20eison#etymonline_v_1963, accesat la data de 11.05.2024.

²⁸ Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, p. 310.

sursa pentru goticul TĒYΛ (*tēwa*) – *ordine, aranjare*, germanicul *zeche* și anglo-saxonul *teobbian/teógan*. El identifică o rădăcină pre-teutonică, *dēg*, pe care o vede înrudită cu *δεῖπνον*.²⁹

În termenul latin *mensae* avem o formă declinată, în română *mesele* și (*a*) *mesei* (obiect). Se poate să fie forma substantivizată a unui participiu, și anume femininul pentru *mensus*, participiul trecut, diateza pasivă, a lui *metior* (rom. *a măsură*), cu rădăcina **me-* (ro. *a măsură*) din proto-indo-europeană³⁰ și format în analogie cu *pensus* (rom. *plătit, suspendat, cântărit*), de la **pend-to-*. Este înrudit cu *meſa* (umbriană) – *mâncare-sacrificiu*, provenit din proto-italicul **menssa-*. În latina vulgară sensul lui *mensa* „emigrează” de la a denumi un obiect (masa), la a denumi un act (cina). În limba română sunt păstrate ambele dimensiuni³¹. *Mesa* este o formă alternativă întâlnită în latina târzie. Din această variație avem denumirea occidentală pentru slujba euharistică: lat. *Missa*, fr. *Messe*, engl. *Mass*, ital. *Messa*, rom. *Mesă, Misă*. *Cina*, din echivalentul românesc, este preluat din latinescul *cena*, păstrând aceeași semnificație. Provine din proto-italicul **kert(e)sna-* (ro. *cină*), cu **kert-s-nh₂-* (rom. *fragment*) ca antecedent în proto-indo-europeană. Rădăcina acestuia poate să fie o extensie a rădăcinii **kr-*, care stă la temelia latinescului *caro* (rom. *carne*).³²

Domini este dativul pentru *dominus* – *stăpân, cârmuitor, proprietar*, cu originea în proto-italicul **dom-o-no-*, cu tema în *o*, și în **dom-u-no-*, cu tema în *u*, referindu-se la cele *care țin de cămin*. Georges-Jean Pinault propune o altă ipoteză. El reconstruiește **dom-b₃en-* ca **dom-b₃n-o-* (ro. *care profită de casă*). Din moment ce este posibil ca sanscritul *dámunas-* (ro. *stăpânul casei*) să aibă originea în **dom-b₃n-o-*, Pinault presupune că atât cuvântul latin, cât și cel sanscrit provin din același termen proto-indo-european. Însă, deoarece rădăcina lui *dominus* poate fi identificată în **domHno-* sau **domVno-*, Michiel de Vaan tinde să creadă că originea sa este totuși în **dom-o/u-no-*.³³ *Domn* din limba română, înrudit cu *domnu* (aromână), *donno* (italiană), *dueño* (spaniolă) și *dono* (portugheză), este din echivalentul latin.

Al doilea termen din epistola paulină este *ποτήριον της ευλογίας*, adică **potirul binecuvântării** (*I Corinteni* 10, 16). *Ποτήριον* este diminutivul pentru *ποτήρ* (rom. *cupă pentru băut*). Geneza sa pornește de la verbul *πίνω* (rom. *a bea*), căruia i se adaugă sufixul de agent *-τήρ*. O variație, pe care o întâlnim atât în greaca dorică, cât și în cea eolică este *πώνω*. *N*-ul din ambele forme nu are echivalent în alte limbi indo-europene și pare să fie o inovație în cadrul limbii grecești. O formă arhaică conține dublarea lui *π*: **pi-ph₃-eti*. În sanscrită (*pibáti*) și latină (*bibo*) *π/ph₃*, se schimbă în *b*, fenomen absent

²⁹ Friedrich Kluge, *An Etymological Dictionary of the German Language*, trad. John Francis Davis, G. Bell, 1891, p. 404.

³⁰ *Online Etymology Dictionary*, https://www.etymonline.com/word/mesa?ref=etymonline_crossreference, accesat la data de 16.01.2024.

³¹ Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin*, pp. 372-373.

³² *Ibidem*, p. 106.

³³ *Ibid.*, p. 177.

la $\pi\acute{\iota}\nu\omega/\pi\acute{\omicron}\nu\omega$. Se poate ca aoristul rădăcinii să constituie, totuși, motivul prezenței lui ν . O altă ipoteză pornește de la răspândirea variației dintre $*p(e)b_3-$ și $*p(e)b_3i-$, care ar putea cauza și ea apariția lui ν .³⁴ *Εὐλογία* este genitivul lui *εὐλογία* (rom. *binecuvântare*), alcătuit din împreunarea lui *εὐ(ς)* (rom. *bine*) cu *λόγος* (ro. *cuvânt*). *Εὐ(ς)* are variații de formă cu *eta*: $\eta\acute{\upsilon}(ς)$. Provine din indo-europeană, din $*uesu-$ ori $*b_1(e)su-$ (ro. *bun*). O oarecare apofonie arhaică ($\eta\acute{\upsilon}(ς)$ în loc de $\epsilon\upsilon(ς)$) este puțin probabilă, deci s-a căutat o soluție care ține de metrică ($\eta\acute{\upsilon}(ς)$ apare de obicei în expresiile de la finalul stihurilor). Comparând cu alte cazuri similare, probabilitatea crește în cazul celei de-a doua variante. În funcție de cele două rădăcini în care își are originea cuvântul, este înrudit cu *sm-* (sanskrită) și $\bar{a}ššm-$ (hitită) – *bun, util, plăcut* ori *vásu-* (sanskrită) și *vobu* (avestană) – *bun*.³⁵

Substantivul *λόγος* este provine din verbul *λέγω*. Într-o primă accepțiune, *λέγω* însemna *a aduna, a colecta, a număra, a aranja* și, abia în perioada post-homerică, începe să aibă sensul de *a vorbi*. Ca și latinescul *lego* (rom. *a alege, a selecta, a aduna, a citi*), are rădăcina în indo-europeanul $*leǵ-$ (rom. *a aduna*). Este înrudit cu *mb-ledb* (rom. *a colecta, a recolta*) din albaneză. Rădăcina sa are un sinonim, $*les-$, întâlnit în limbile germanice, baltice și în limba hitită, care stă la baza unor cuvinte precum *lesen* (germana modernă), *lisan* (gotică) – *a strânge, a recolta, lèsti* (lituaniană) – *a alege, a lua, lešš-zi / lišš* (hitită) – *a alege, a recolta*. În pofida unei legături evidente, la nivel semantic și din perspectiva derivatelor, relația dintre rădăcinile $*leǵ-$ și $*les-$ este puțin înțeleasă.³⁶

În limba latină și în limba română se urmează aceeași paradigmă în formarea cuvântului echivalent. În primul caz, termenul este *calix benedictionis*. La *benedico*, format din fuziunea lui *bene* (rom. *bine*) cu *dico* (rom. *a zice*), se adaugă sufixul *-tio*. *Bene* provine din *bonus*, care își are originea în proto-italicul $*dveno-$, similar lui *duenos* din latina arhaică. În virtutea acestei rădăcini, este înrudit cu *duenas* (rom. *bun, curajos*) din limba faliscă. Alcătuirea lui *bene* ne arată cum $*due-$ devine $*duo-$ atunci interacționează cu o vocală care nu este anterioară și care aparține silabei care urmează. Forma *bellus* oglindește o evoluție prin diminutivare: $*duenelos - *duentos - *duellos - *bellos$.

Astfel se explică de ce *bellos* era aplicat femeilor și copiilor, iar bărbaților doar cu sens ironic. Aceste informații nu descoperă în întregime procesul apariției lui *bonus*, fapt pentru care de Vaan lasă problema deschisă.³⁷ *Bene* este etimon pentru *ghine* (aromână), *bine* (română), *bien* (franceză), iar *bonus* ocupă același loc pentru *bun* (aromână, română) și *bon* (franceză). În diminutivul *bellus* își au

³⁴ Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, pp. 1194-1195.

³⁵ *Ibidem*, pp. 484-485.

³⁶ *Ibid.*, pp. 841-842.

³⁷ Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin*, pp. 73-74

originea *beau* (franceză) și *bello* (spaniolă). *Dico* are ca formă arhaică *deico* și este din proto-italicul **deik-e/o-* (ro. *a arăta*). Ca rădăcină, are substantivul **-dik-s*, de unde înrudirea cu *dīs-* (sanskrită), *daedoist* (avestana veche), *δεδίωμι* (greaca veche) – *a arăta, ga-teihan* (gotică) – *a indica, a proclama* și *ziban* (germana veche) – *a arăta, a incrimina*.³⁸ *Dico* este etimon pentru *a zice* (română) și *dire* (franceză, italiană).

În limba română echivalentul este *binecuvântare*. *Cuvântare* vine de la substantivul *cuvânt*, cu etimonul latin *conventus* (rom. *adunare, întrunire*), din care derivă și *kuvend* (albaneză) – *adunare, cuvendă* (aromână) – *cuvânt* și *κουβέντα* (greacă) – *conversație, cuvânt, frază*. La rândul său, în *conventus* prefixul *con-* (de la lat. *cum* – rom. *cu*) se alipește de verbul *venio, -ire* (rom. *a veni*). *Venio* provine din proto-italicul **g^wn-je/o*, care își are originea din proto-indo-europeanul **g^wm-ie/o*. Printre cuvintele care au aceeași sursă se numără गच्छति (*gácchati*, limba sanscrită) – *a mișca, a veni, βαίνω* (greaca veche) – *a pleca, a se muta, a se îndepărta, qiman* (gotică) – *a veni, śman-* și *śmāš* – *va veni și cuman* (engleza veche), același cu *come* din engleza modernă.³⁹

În termenul latin a rămas neanalizat cuvântul *calix*. Întrucât românescul *potir* vine din grecescul *ποτήρ*, cuvânt analizat deja, nu vom mai reveni asupra lui. *Calix* (rom. *potir, blid*) provine din proto-italicul **(s)kalik* și este înrudit cu grecescul *κάλυξ* (rom. *potir*). Deși este asemănător lui *kaláša* (rom. *vas, borcan*) din sanscrită, legătura este îndoielnică.⁴⁰ În limbile moderne, *calix* este etimon pentru *chalice* (engleză), *calice* (franceză) și *calice* (italiană).

În loc de concluzii

La începutul lucrării am preluat „zicala” *si je m’écoutais je m’entendrais* ca pe o axiomă a introspecției. Ea condiționează înțelegerea unui act premergător, indispensabil cunoașterii de sine. Însă *ascultarea* nu este singurul act inițiativ. Mai sunt și altele, prin care omul încearcă să ajungă nu doar la înțelegerea lăuntrică, ci și la cunoașterea celor din exterior. Altfel zis, el făptuiește acest soi de fapte și în vederea extrospecției. Miza este mare. Lumea care îl înconjoară, produs a atâtor generații care au plămădit-o, poartă amprenta aspirațiilor, durerilor și bucuriilor ființei umane. Această triadă motrică, care îl pune în mișcare pe om, se înveșnicește prin artă, prin urmași și prin cuvânt. Cel din urmă element a fost obiectul lucrării noastre. Termenii analizați sunt la origine cuvinte simple, întrebuințate în viața de zi cu zi și făcând parte din vocabularul fundamental. Omul de ieri le folosea pentru a reglementa interacțiunile mundane. Odată cu sporirea conștiinței

³⁸ *Ibidem*, pp. 169-170.

³⁹ *Ibid.*, *Etymological Dictionary of Latin*, p. 662.

⁴⁰ *Ibid.*, pp. 83-84.

„Terminology for the Eucharistic Sacrifice in Christianity: An Etymological Approach to the Case of Words from Classical Indo-European Languages and Romanian Correspondents”, *Astra Salvensis*, XII (2024), No. 23, p. 36-45.

religioase, în unele cazuri cu mult înainte de apariția creștinismului, cuvintele acestui om au căpătat întrebuințare cultică. Acest fenomen, cauzat de adevărate preocupări religioase, ni-l descoperă pe om ca *homo religiosus*. Din punct de vedere teologic, sesizăm că abordarea etimologică ar putea lărgi porțile interpretării de tip mistagogic. Din punct de vedere lingvistic, constatăm că termenii din limba română, echivalenți celor din greaca veche și latină, provin chiar dintr-însele.